

УДК 347.5

Олена Чернілевська,*аспірант кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СПЕЦІАЛЬНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ СПІЛЬНО КІЛЬКОМА ОСОБАМИ

Стаття присвячена дослідженню спеціальних умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами. Окрему увагу приділено поняттю й ознакам спільної поведінки солідарних боржників, яка є обов'язковою умовою виникнення таких зобов'язань.

Ключові слова: зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, спеціальні умови виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, спільні дії, неподільність шкоди, єдність наміру.

Постановка проблеми й аналіз досліджень. Станом на тепер зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, як правило, досліджувалося в межах більш широких наукових проблем, а саме у контексті цивільно-правової відповідальності, деліктних зобов'язальних правовідносин і множинності осіб у зобов'язанні.

Серед науковців, які досліджували цивільно-правову відповідальність і зобов'язання з відшкодування шкоди, слід згадати: С. С. Алексєєва, В. І. Борисову, В. В. Вітрянського, С. Д. Гринько, І. С. Канзафарову, Т. С. Ківалову, О. О. Отрадноу, З. В. Ромовську, Н. В. Терещенку, Р. О. Стефанчука тощо. Своєю чергою, проблематика множинності осіб привернула увагу В. А. Белова, А. І. Гавзе, В. П. Грибанова, В. Л. Мусіяки, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Д. В. Трута, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові, І. В. Чернишові та ін.

Хоча зазначені вчені зробили вагомий і надзвичайно важливий внесок у розроблення проблем цивільно-правової відповідальності, суб'єктного складу зобов'язання й множинності осіб у зобов'язанні, однак поза їхньою увагою залишилася низка питань, які потребують додаткового висвітлення. Одним із таких питань є спеціальні умови виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільними діями кількох осіб.

Метою статті є детальний аналіз і формулювання переліку спеціальних умов виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами.

Результати дослідження. Згідно з панівною у доктрині цивільного права точкою зору, зобов'язання з відшкодування шкоди виникає за наявності низки загальних умов, зокрема таких, як: шкода, протиправність порушення суб'єктивних цивільних прав, наявність причинного зв'язку між поведінкою заподіювача шкоди й самою шкодою, вина порушника [3, с. 356; 7, с. 181-182].

Погоджуючись із такою думкою, зазначимо, що, оскільки зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, є різновидом зобов'язання з відшкодування шкоди загалом, для його виникнення необхідною є наявність низки таких самих загальних умов виникнення. Однак, окрім перелічених умов, існують ще й дві спеціальні обов'язкові умови виникнення такого зобов'язання з відшкодування шкоди.

Особливості, притаманні цьому різновиду зобов'язань, тісно пов'язані з його суб'єктивним складом і суттєво впливають на умови його виникнення. Так, зобов'язанням з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, завжди притаманна пасивна множинність, оскільки участь у них беруть як мінімум двоє боржників. Окрім того, такому зобов'язанню також може бути притаманна змішана множинність осіб за умови наявності не менше двох потерпілих.

Як наслідок, для суб'єктного складу зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, характерною є така особливість: сторона боржника повинна бути представлена хоча б двома солідарними боржниками на момент виникнення тако-

го зобов'язання. Ця особливість суб'єктного складу є першою спеціальною обов'язковою умовою виникнення такого зобов'язання. Наголосимо, що у рамках такого зобов'язання множинність осіб може бути виключно солідарною, а не частковою.

Другою спеціальною обов'язковою ознакою є те, що у рамках такого зобов'язання шкода повинна бути завдана боржниками спільно. Водночас у чинному законодавстві так, як і в теорії цивілістичної науки, не дуже чітко висвітлено, що ж слід розуміти під такою спільністю дій та/або бездіяльності. Своєю чергою, вітчизняні науковці, зокрема О. О. Отраднова, визначають спільні дії як взаємопов'язані, сукупні та такі, що призвели до неподільної шкоди, а також такі дії, що вчинені з єдністю наміру [7, с. 20].

Видається, що запропонований перелік ознак спільних дій та/або бездіяльності є дискусійним. Зокрема, спільні дії та/або бездіяльність справді є сукупними і взаємопов'язаними. Сукупність як ознака передбачає вчинення не менше двох дій. У разі заподіяння шкоди спільно кількома боржниками кожен із них вчиняє хоча б одну дію та/або ж кожен із них утримується від вчинення певної дії. Разом такі дії та/або бездіяльність утворюють сукупність, яка є необхідною ознакою спільності поведінки.

Водночас такі дії/бездіяльність мають бути взаємопов'язаними, тобто вчинятися не ізольовано, а в межах певної системи (наприклад, незаконне демонтування фундаменту будинку кількома особами). Для того, щоб означити певні дії як взаємопов'язані, необхідно, щоб їм були притаманні певні ознаки. Загалом, незважаючи на те, що термін «взаємопов'язаність» є часто вживаним у сфері юриспруденції, у законодавстві України відсутнє його визначення. Своєю чергою, наукова література висвітлює це поняття у контексті взаємопов'язаних правочинів, що не стосується випадків заподіяння шкоди взаємопов'язаними діями/бездіяльністю.

Такі дії/бездіяльність не обов'язково повинні бути однотипними. Наприклад, у разі заподіяння майнової шкоди внаслідок крадіжки майна групою осіб не всі особи, які брали участь у крадіжці, вчиняють однакові дії. Зокрема, одна особа може проникнути до будинку й винести чуже майно, а інша – стежити, чи не повертаються законні власники. Таким чином, дії взаємопов'язані, однак не є однотипними.

Водночас видається, що дії та/або бездіяльність слід вважати взаємопов'язаними, тобто такими, що мають взаємозв'язок, якщо вони:

1) мають єдиний наслідок;

2) обмежені у часі, тобто означені дії/бездіяльність трапилися або одночасно, або протягом незначного проміжку часу;

3) вчинені з єдиним наміром – досягати певної цілі (така ціль може бути як правомірною, так і неправомірною);

У контексті першої запропонованої ознаки взаємопов'язаних дій/бездіяльності слушною є точка зору Ю. М. Гільмана, який вважає, що шкода розглядається як єдиний наслідок сукупності шкідливої поведінки кількох осіб [4, с. 46]. Це є цілком очевидним: якщо діям/бездіяльності кореспондують два різні, абсолютно не пов'язані між собою наслідки, такі дії/бездіяльність, як правило, не мають взаємозв'язку між собою.

Своєю чергою, друга ознака взаємопов'язаних дій/бездіяльності стосується часових рамок, у межах яких мала місце взаємопов'язана поведінка, якою завдано шкоди. Видається, що для того, щоб дії/бездіяльність вважалися взаємопов'язаними, необхідно, щоб вони трапилися одночасно або ж протягом незначного проміжку часу. При цьому поняття незначного проміжку часу є оціночним й охоплює собою як кілька годин, так і кілька днів чи навіть тижнів. Значене поняття слід тлумачити виходячи з обставин конкретної справи.

Доволі дискусійною є третя запропонована ознака взаємопов'язаних дій/бездіяльності. У науковій літературі іноді виокремлюють ще одну ознаку спільності дій/бездіяльності – єдність наміру боржників, яка була приводом для наукових диспутів. Зокрема, радянські науковці Є. А. Флейшиць та К. К. Яічков заперечували те, що у контексті шкоди, заподіяної спільно, суб'єктивний фактор має значення, оскільки увагу слід приділяти тільки об'єктивній стороні діяння.

Вважаємо, що намір є правовою категорією, зміст якої полягає у психологічному ставленні боржника до свого діяння і його наслідків. Йдеться про те, що боржник усвідомлює значення і наслідки своїх дій. При цьому незалежно від власного ставлення до результату своєї поведінки він вчиняє певні дії або ж утримується від них. Власне, суб'єктивний фактор є тим ключовим чинником, який дозволяє означити певну поведінку як спільну.

Також слід погодитися з Ю. М. Гільманом, що у разі, коли між діями/бездіяльністю боржників відсутній суб'єктивний зв'язок, зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, не виникає [4, с. 48]. У такому разі має місце часткова відповідальність боржників. Разом із тим, якщо відповідальність за завдану шкоду є неподільною, то частки боржників будуть все одно вважатися рівними.

Однак, якщо розглядати єдність наміру як обов'язкову ознаку взаємопов'язаності дій/бездіяльності, виокремлення єдності наміру як самостійної ознаки спільних дій/бездіяльності є недоцільним. Таким чином, хоч наявність суб'єктивного фактору – єдиного наміру – в рамках зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, є ключовою, цей фактор повинен враховуватися як ознака взаємопов'язаності поведінки, а не самостійно.

Розглянемо приклад із судової практики. Позивачі Особа_5 та Особа_6 звернулися до суду з позовом про відшкодування моральної та майнової шкоди, завданої відповідачами – Особою_3 та Особою_4. Як вбачається з матеріалів справи, позивачі й відповідачі є сусідами у двоквартирному будинку. Внаслідок неналежного контролю Особи_3 й Особи_4 за станом сантехнічної системи квартири квартиру позивачів було затоплено, чим завдано майнової шкоди у розмірі 67 877 грн. Окрім того, на думку Особи_5 та Особи_6, їм завдано моральної шкоди у розмірі 100 000 грн.

Суд першої інстанції задовольнив позов частково й зобов'язав відповідачів солідарно відшкодувати майнову шкоду у повному обсязі й моральну шкоду у розмірі 12 000 грн. Своєю чергою Апеляційний суд Сумської області, розглянувши апеляційну скаргу, змінив рішення. Зокрема, посилаючись на те, що власником затопленої квартири є тільки Особа_5, тоді як власником суміжної квартири – Особа_3, суд апеляційної інстанції ухвалив рішення, яким зобов'язав Особу_3 відшкодувати Особі_5 майнову шкоду у повному обсязі й моральну шкоду у розмірі 3 000 грн. [2]

При цьому суд також надав роз'яснення стосовно ст. 1190 ЦК України, зокрема щодо того, що слід розуміти під спільними діями солідарних боржників. Так, особи вважаються такими, що спільно завдали шкоди, якщо вони завдали неподільну шкоду взаємопов'язаними спільними діями з єдністю наміру. При цьому у рішенні суді зазначено, що таке завдання шкоди має місце в обмежених випадках – у разі скоєння злочину кількома особами або в разі завдання шкоди в результаті дорожньо-транспортної пригоди.

Таким чином, можна зробити висновок, що судова практика йде шляхом обмеженого застосування положень ст. 1190 УК України про солідарну відповідальність у разі завдання шкоди спільною поведінкою кількох осіб. Однак, хоч тлумачення спільної поведінки є правильним, варто додати, що не слід обмежувати випадки виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої спільно, двома типовими ситуаціями, оскільки їх може бути значно більше.

Наступна ознака спільності поведінки, яку виокремлюють у фаховій літературі, – це неподільність шкоди. Так, В. Л. Мусіяка стверджує, що неподільність шкоди є наслідком спільних дій. Тобто неподільна шкода виникає тоді, коли «...дії декількох осіб перебувають між собою в детермінантному взаємозв'язку, створюючи «механізм спричинення», у якому кожна зі складових його дій і всі в сукупності є необхідною причиною загальної шкоди» [5, с. 14].

При цьому науковці розмежовують поняття «неподільність шкоди» і поняття «неподільність предмета зобов'язання». Зокрема, неподільність шкоди передбачає неможливість визначення самостійної частки кожного з боржників у завданій ними шкоді, оскільки внаслідок сукупності і взаємопов'язаності дій/бездіяльності не вдається також визначити самостійний ступінь вини кожного боржника.

Своєю чергою, неподільність предмета зобов'язання тісно пов'язана із цільовим призначенням предмета зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 183 ЦК України, неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення, оскільки у разі поділу її використання за попередньо встановленим цільовим призначенням стане неможливим. Більш того, інколи внаслідок поділу неможливим буде взагалі будь-яке подальше використання речі. Окрім того, існує також юридична неподільність предмета зобов'язання, зміст якої полягає в тому, що, незважаючи на можливість фізичного поділу речі на самостійні частини, такий поділ не матиме сенсу з точки зору деяких правовідносин чи закону.

Вважаємо, що неподільність шкоди є доволі абстрактним поняттям. Не зрозуміло, для кого, власне, шкода є неподільною. Так, з погляду потерпілого (-их) значення має факт заподіяння шкоди та її розміри. Тобто у разі заподіяння шкоди кількома боржниками потерпілий зацікавлений в отриманні відшкодування у повному обсязі. Це підтверджується тим, що у разі солідарного відшкодування шкоди потерпілий може отримати відшкодування як від одного солідарного боржника у повному обсязі, так і від усіх солідарних співборжників.

Навіть якщо у солідарному деліктному зобов'язанні, яким є зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно, є кілька потерпілих, співборжники мають право надати повне відшкодування тільки одному потерпілому. Після цього зобов'язання вважається виконаним, а подальші дії потерпілих щодо розподілу часток отриманого відшкодування між собою солідарних боржників не цікавлять. Таким чином, потерпілі у рамках

зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, не розглядають завдану шкоду з точки зору її подільності/неподільності.

Щодо боржників, то у разі заподіяння шкоди кількома боржниками йдеться про розміри частки відповідальності кожного з них. Оскільки відшкодування шкоди завжди носить майновий характер, співборжників цікавить обсяг відшкодування, який має надати потерпілому кожен солідарний боржник. Саме тому з їхньої точки зору йдеться про (не-) подільність відповідальності, а не шкоди. Як наслідок, вважаємо недоцільним виокремлювати таку ознаку спільності дій/бездіяльності, як неподільність шкоди.

Водночас дії/бездіяльність солідарних боржників настільки взаємопов'язані, що з'ясувати ступінь відповідальності кожного з них за завдану шкоду є неможливим. Власне, із цих міркувань презюмується, що кожен солідарний боржник несе відповідальність за завдану шкоду однаковою мірою. Результатом цього є те, що частки у відшкодуванні, яке необхідно надати потерпілому (-им), для всіх співборжників є однаковими. Як наслідок, видається, що більш доцільно виокремити таку ознаку, як неподільність відповідальності за завдану шкоду.

Таким чином, спільні дії та/або бездіяльність як обов'язкова спеціальна умова виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, характеризуються тим, що:

- є сукупними й взаємопов'язаними;
- їх наслідком є неподільна відповідальність боржників.

Висновки

Отже, зобов'язанню з відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами, притаманні як загальні умови виникнення (власне шкода, причинний зв'язок між діями і шкодою, протиправність поведінки усіх

солідарних боржників і вина усіх солідарних боржників, за винятком прямо передбачених законом випадків), так і спеціальні. До останніх слід віднести:

1) шкода повинна бути заподіяна не менше, ніж двома особами. При цьому у діянні кожної з них повинні бути присутні усі загальні умови виникнення будь-якого зобов'язання з відшкодування шкоди;

2) дії та/або бездіяльність, якими завдано шкоди, повинні бути взаємопов'язаними, сукупними й мати наслідком неподільну відповідальність усіх боржників. Наявність цих двох зв'язків свідчить про те, що шкода заподіяна спільною поведінкою кількох співборжників.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами і доповненнями) // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

2. Рішення Апеляційного суду Сумської області від 09.03.2016 № 56448067 у справі № 577/3454/15-ц про відшкодування матеріальної і моральної шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56448067>.

3. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1: Общ. Положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2001. – 841 с.

4. Гильман Ю. М. Спорные вопросы солидарной ответственности / Ю. М. Гильман // Правоведение. – 1968. – № 6. – С. 45–54.

5. Мусяка В. Л. Солидарная ответственность за причинение вреда : автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Л. Мусяка. – Х., 1976. – 19 с.

6. Отраднова О. О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню док. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. О. Отраднова. – К., 2014. – 36 с.

7. Підпригора О. А. Цивільне право : підручник для студентів юрид. вузів та факультетів / О. А. Підпригора. – К.: Вентурі, 1997. – 480 с.

Статья посвящена исследованию специальных условий возникновения обязательств по возмещению вреда, причиненного совместно несколькими лицами. Отдельное внимание уделено понятию и признакам совместного поведения солидарных должников, которое является обязательным условием возникновения таких обязательств.

Ключевые слова: обязательство по возмещению вреда, причиненного совместно несколькими лицами; специальные условия возникновения обязательства по возмещению вреда, причиненного совместно несколькими лицами, совместные действия, неделимость вреда, единство намерений.

Article is devoted to the special conditions of occurrence of liabilities, being caused by a few persons' mutual harmful behavior. Also, the author paid special attention to the meaning and characteristics of solidary obligors' mutual behavior which is the required condition of such liabilities occurrence.

Key words: liability, being caused by a few persons' mutual harmful behavior, special conditions of occurrence of liabilities, being caused by a few persons' mutual harmful behavior, mutual actions, undivided damage, integrity of intention.